

“ZAYNAB” VA “O‘TKAN KUNLAR” ROMANLARIDAGI LEKSIK BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI

Avazova Maftuna,

Oriental universiteti 2-bosqich magistranti

maftunaavazova702@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Zaynab” va “O‘tkan kunlar” romanlari asosida leksik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda leksik birliklarning strukturaviy tarkibi, funksional vazifalari hamda badiiy matndagi o‘rni aniqlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, har ikki asarda leksik birliklar ko‘p qatlamli tizimni tashkil etib, nominativ, ekspressiv, stilistik va sotsial funksiyalarni bajaradi. “Zaynab” romanida diglossik til xususiyati orqali realizm kuchaytirilgan bo‘lsa, “O‘tkan kunlar”da tarixiy va milliy leksika asosida milliy kolorit yaratilgan. Tadqiqot natijalari lingvopoetika nazariyasini boyitish va badiiy matn tahlilida qo‘llanishi mumkin.

Kalit so‘zlar. Leksik birlik, lingvopoetika, qiyosiy tahlil, badiiy matn, realizm, diglossiya, milliy kolorit.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ лексических единиц на материале романов «Зейнаб» и «Минувшие дни». В исследовании рассматриваются структурные особенности лексики, её функциональные характеристики и роль в художественном тексте. Результаты показывают, что лексические единицы в обоих произведениях образуют многослойную систему и выполняют номинативную, экспрессивную, стилистическую и социальную функции. В романе «Зайнаб» реализм усиливается за счёт диглоссии, тогда как в романе «Минувшие дни» национальный колорит создаётся посредством исторической и культурной лексики. Полученные результаты могут быть использованы в развитии лингвопоэтики и анализе художественного текста.

Ключевые слова. Лексическая единица, лингвопоэтика, сравнительный анализ, художественный текст, реализм, диглоссия, национальный колорит.

Abstract. This article presents a comparative analysis of lexical units based on the novels “Zaynab” and “Gone days”. The study examines the structural composition, functional features, and the role of lexical units in literary texts. The findings demonstrate that lexical units in both works form a multi-layered system and perform nominative, expressive, stylistic, and social functions. In “Zaynab”, realism is enhanced through diglossia, whereas in “Gone days”, national color is achieved through historical and culturally marked vocabulary. The results contribute to the development of linguopoetics and can be applied in literary text analysis.

Keywords. lexical unit, linguopoetics, comparative analysis, literary text, realism, diglossia, national color.

Kirish. XX asr boshlarida arab va o‘zbek adabiyotlarida realizm estetikasi milliy ong yangilanishi, ijtimoiy transformatsiyalar va an’anaviy qadriyatlarning qayta talqini bilan uzviy bog‘liq holda shakllandi. Bu jarayon badiiy tasvir vositalarining rivojlanishini jadallashtirib, ijtimoiy voqelikni haqqoniy aks ettirishga xizmat qiluvchi yangi estetik tamoyillarni yuzaga keltirdi. Shu nuqtai nazardan, Muhammad Husayn Haykalning “Zaynab” va Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanlari realizmning shakllanish bosqichini ifodalovchi muhim badiiy hodisalardir.

Bu asarlarda qishloq muhiti, muhabbat tragediyasi, patriarxal tuzum va shaxs erkinligi o'rtasidagi ziddiyat hamda ijtimoiy o'zgarishlar tasviri umumiy tematik asosni tashkil etadi. Bu esa ularni lingvopoetik jihatdan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot arab va o'zbek adabiy tillarining badiiy leksikasini solishtirish orqali ularning umumiy va milliy o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot lingvopoetik yondashuv asosida amalga oshirildi. Unda leksik birliklarning semantik qatlamlarini (denotativ, konnotativ, emotsional-ekspressiv va ramziy) aniqlash uchun semantik tahlil, ularning badiiy matndagi funksiyalarini ochish uchun kontekstual tahlil, ikki asar materialini solishtirish uchun qiyosiy metod hamda stilistik vositalarni (metafora, personifikatsiya, oppozitsiya) aniqlash uchun stilistik tahlil qo'llanildi. Shuningdek, natijalarni talqin etishda Viktor Vinogradov, Ilya Galperin va Roman Jakobsonning lingvopoetika konsepsiyalariga tayangan holda tizimli yondashuv amalga oshirildi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida Zaynab va O'tkan kunlar romanlari matnlari asosida leksik birliklarning tarkibi, funksional xususiyatlari hamda qo'llanish mexanizmlari qiyosiy tahlil qilindi. Olingan natijalar bir necha muhim ilmiy yo'nalishlar bo'yicha tizimlashtirildi.

Leksik qatlamlarning strukturaviy tashkil topishi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki roman tilida leksik birliklar murakkab, ko'p qatlamli tizimni tashkil etadi va bu tizim har bir asarning ijtimoiy hamda tarixiy konteksti bilan bevosita bog'liqdir.

"Zaynab" romanida leksik tizimning asosini adabiy arab tili — fushā tashkil etadi. Biroq, ayniqsa dialogik nutqda misr lahjasiga xos bo'lgan 'āmmiya elementlarining faol qo'llanishi kuzatiladi. Bu holat tilning ikki qatlamli (diglossik) xususiyatini yuzaga keltirib, qahramon nutqini tabiiylashtiradi hamda ijtimoiy muhitni realistik tarzda aks ettirishga xizmat qiladi. Lahjaviy birliklarning qo'llanishi ayniqsa dehqonlar (fellahlar) nutqida yaqqol namoyon bo'lib, ularning ijtimoiy mavqeyini til orqali ifodalash imkonini beradi.

"O'tkan kunlar" romanida esa leksik qatlamlar tarixiy va milliy asosda shakllanganligi bilan ajralib turadi. Asarda adabiy o'zbek tili yetakchi o'rin egallagan bo'lsa-da, uning tarkibida arabcha va forscha o'zlashmalar, shuningdek, xalqona nutq elementlari faol ishlatiladi. Bu esa o'zbek adabiy tilining tarixiy rivojlanish bosqichlarini aks ettiruvchi ko'p qatlamli leksik tizimni yuzaga keltiradi. Xususan, ijtimoiy-siyosiy terminlar, unvonlar va urf-odatlariga oid birliklar matnda tarixiy koloritni yaratadi. Shunday qilib, har ikki asarda leksik qatlamlarning strukturaviy murakkabligi tilning ijtimoiy va tarixiy sharoitlar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Leksik birliklarning funksional xususiyatlari. Qiyosiy tahlil natijasida har ikki romanda leksik birliklar bir nechta muhim funksional vazifalarni bajarishi aniqlandi. Ular nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki badiiy-estetik mazmuni shakllantiruvchi asosiy komponent sifatida namoyon bo'ladi.

Birinchidan, nominativ funksiya orqali leksik birliklar voqelikni bevosita ifodalash va tasvirlashga xizmat qiladi. "Zaynab" romanida qishloq hayoti, mehnat jarayonlari va tabiat tasviri bilan bog'liq leksika realistik fon yaratadi. "O'tkan kunlar"da esa tarixiy muhitni ifodalovchi so'zlar (ijtimoiy munosabatlar, an'analar, siyosiy tizimga oid birliklar) asosiy nominativ qatlamni tashkil etadi.

Ikkinchidan, ekspressiv-emotsional funksiya leksik birliklar orqali qahramonlarning ichki kechinmalari, hissiy holatlari va psixologik tasvirini ochishga xizmat qiladi. Har ikki romanda emotsional rang-baranglikni ifodalovchi so'zlar muallifning estetik maqsadini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Uchinchidan, stilistik funksiya leksik birliklarning muallif uslubini shakllantirishdagi o'rnini belgilaydi. "Zaynab" romanida sodda va tabiiy ifoda uslubi ustun bo'lsa, "O'tkan kunlar"da tarixiylik va badiiylikni uyg'unlashtiruvchi murakkab stilistik qatlam kuzatiladi.

To'rtinchidan, sotsial funksiya orqali leksik birliklar jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanishni ifodalaydi. "Zaynab"da lahjaviy birliklar qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishini ko'rsatsa, "O'tkan kunlar"da unvonlar, murojaat shakllari va ijtimoiy terminlar orqali jamiyat tuzilmasi aks ettiriladi.

Umuman olganda, leksik birliklarning ushbu funksional ko'p qirraliligi har ikki roman tilining lingvopoetik boyligini namoyon etadi hamda ularning badiiy-estetik qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari asosida aniqlangan leksik xususiyatlar har ikki roman tilining nafaqat strukturaviy, balki lingvopoetik jihatdan ham murakkab tizimga ega ekanligini ko'rsatadi. Mazkur natijalarni kengroq ilmiy kontekstda talqin qilish, ularning nazariy va amaliy ahamiyatini aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, "Zaynab" romanida kuzatilgan diglossik hodisa arab tilining tabiiy lingvistik xususiyati sifatida namoyon bo'lib, badiiy matnda funksional stilistik vositaga aylangan. Adabiy til (fushā) va lahjaviy nutq (āmmiya) o'rtasidagi o'zaro taqsimot tasodifiy emas, balki kommunikativ vazifalarga asoslangan. Fushā asosan muallif nutqi va tasviriy bayon uchun xizmat qilsa, āmmiya dialoglarda qo'llanib, qahramon nutqini individuallashtiradi. Bu holat realizm prinsiplariga to'liq mos kelib, matnning ishonchlilik darajasini oshiradi. Shu jihatdan, diglossiya faqat til hodisasi emas, balki lingvopoetik strategiya sifatida baholanishi mumkin.

Ikkinchidan, “O‘tkan kunlar” romanidagi leksik qatlamlashuv o‘zbek adabiy tilining tarixiy rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Asarda arabcha va forscha o‘zlashmalar, tarixiy terminlar hamda xalqona birliklarning uyg‘unligi kuzatiladi. Bu esa tilning nafaqat kommunikativ, balki madaniy xotira tashuvchisi sifatidagi funksiyasini ko‘rsatadi. Ayniqsa, tarixiy leksikaning faol qo‘llanishi badiiy matnda davr ruhini yaratish, milliy identifikatsiyani mustahkamlash va o‘quvchini tarixiy muhitga olib kirish vazifasini bajaradi. Uchinchidan, har ikki asarda leksik birliklarning lingvopoetik funksiyasi alohida e‘tiborga loyiqdir. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, leksik birliklar faqat nominativ birlik sifatida emas, balki obraz yaratish, emotsional ta‘sir kuchini oshirish va muallifning estetik konsepsiyasini ifodalashda faol vosita sifatida ishtirok etadi. Bu jihat Roman Jakobson tomonidan ilgari surilgan “poetik funksiya” konsepsiyasi bilan hamohang bo‘lib, badiiy matnda tilning o‘ziga xos tashkil topishini ta‘minlaydi.

To‘rtinchidan, qiyosiy tahlil natijalari ikki adabiyot o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini berdi. Umumiy jihat shundaki, har ikki roman tilida leksik birliklar realizm estetikasiga xizmat qiladi va ijtimoiy voqelikni aks ettirish vositasi sifatida qo‘llanadi. Farqli jihat esa ularning amalga oshish mexanizmlarida namoyon bo‘ladi. Ya‘ni arab romanida leksik innovatsiya ko‘proq lahjaviy elementlar orqali yuzaga kelsa, o‘zbek romanida tarixiy-madaniy qatlamlarning integratsiyasi ustuvor hisoblanadi.

Beshinchidan, leksik birliklarning sotsial-pragmatik funksiyasi ham muhim ilmiy xulosalardan biridir. Har ikki asarda so‘z tanlovi qahramonlarning ijtimoiy mavqei, madaniy darajasi va kommunikativ muhitiga mos holda amalga oshiriladi. Bu esa badiiy matnda til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi.

Natijalarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, har ikki roman tilida leksik birliklar ko‘p funksiyali va ko‘p qatlamli tizimni tashkil etadi hamda ular badiiy matnning semantik, stilistik va pragmatik tuzilishini shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu holat lingvopoetika nazariyasining asosiy qoidalarini tasdiqlaydi va leksik birliklarni badiiy matn tahlilida markaziy birlik sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kelgusida arab va o‘zbek adabiy matnlarini korpus asosida o‘rganish, leksik birliklarning statistik taqsimotini aniqlash hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan lingvokulturologik muammolarni chuqurroq tahlil qilish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Mazkur maqolada “Zaynab” va “O‘tkan kunlar” romanlari asosida leksik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, har ikki asarda leksik birliklar ko‘p qatlamli va funksional jihatdan boy tizimni tashkil etib, badiiy matnning semantik va estetik tuzilishida muhim rol o‘ynaydi.

“Zaynab” romanida adabiy til va lahjaning uygʻunligi realizmni kuchaytirsa, “Oʻtkan kunlar”da tarixiy va milliy leksika orqali davr ruhi va milliy kolorit yaratiladi. Har ikki asarda leksik birliklar nominativ, ekspressiv, stilistik va sotsial funksiyalarni bajarib, obraz yaratish va muallif gʻoyasini ifodalashda asosiy vosita boʻlib xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil natijasida arab va oʻzbek adabiy tillarining lingvopoetik imkoniyatlari hamda ularning oʻziga xos rivojlanish yoʻllari aniqlandi. Ushbu natijalar badiiy matn tahlili va lingvopoetika nazariyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. al-Kharrat, Edwar. *Al-Hassāsiyya al-Jadīda fī al-Riwāya al-ʻArabiyya*. Dār al-Ādāb, 1993.
2. Alamov, S. R. (2025). A COMPARATIVE STUDY OF THE TERMS «TOURISM»(SIYĀĤA) AND «VISITATION»(ZIYĀRA) WITHIN THE FIELD OF TOURISM (in the context of arabic, persian, and uzbek languages). *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 354-365.
3. Allen, Roger. *The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction*. Syracuse University Press, 1995.
4. Ashur, Radwa. *Taṭawwur al-Riwāya al-ʻArabiyya al-Ḥadītha*. Al-Hayʻa al-Miṣriyya al-ʻĀmma lil-Kitāb, 2001.
5. Badawi, M. M. *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry*. Cambridge University Press, 1975.
6. Haykal, Muhammad Husayn. *Zaynab*. Dār al-Maʻārif, 1914.
7. Husniddinova O., Gʻulomova Sh. Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” asaridagi realiyalar va ularning badiiy ahamiyati // *JournalSS*. – 2023
8. Karimov, Baxtiyor. *Badiiy til va uslub masalalari*. Universitet, 2015.
9. Murtazoyev, V. X. (2025). XIX ASR OXIRI–XX ASR BOSHLARIDA MISRDAGI ADABIY MUHITNING JAMIYAT HAYOTIDAGI OʻRNI XUSUSIDA. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 486-496.
10. Murtazoyev, V. X. (2023). ARAB TILIDAGI GAZETALAR SARLAVHALARI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 300-305..
11. Qodiriy A. Oʻtkan kunlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʻat nashriyoti, 1994.
12. Qodirov, Abdulla. *Adabiyotshunoslikka kirish*. Fan, 2008.
13. Turobidinova M. A. Translation of historicisms in literary translation: A case study of “Oʻtkan kunlar” // *MJST Journal*. – 2023.
14. Valijon, M. (2025). MILLIY OʻZLIK VA OZODLIK GʻOYALARI: NAHDA VA JADID ADABIYOTI QIYOSIDA. Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 346-348.